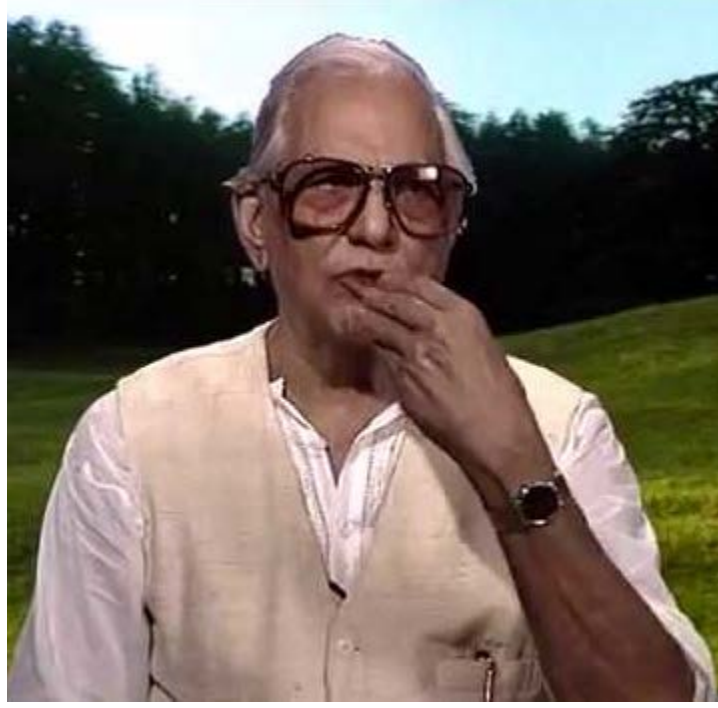

मजरूह सुलतानपुरी -भाग २

या प्रदीर्घ मुलाखतीसाठी मी मजरूह सुलतानपुरी यांना भेटलो तो एक पावसाळी दिवस होता. बाहेर अंधारून आले होते. त्यांच्या 'सी गल' या इमारतीमध्ये काही कारणास्तव इलेक्ट्रिसिटीही नव्हती. त्यामुळे मला सहा मजले चढून वर जावे लागले होते. सगळ्यांत वाईट गोष्ट म्हणजे माझ्या टेपरेकॉर्डरमधील बॅटऱ्यांची लेव्हल लो होती आणि इलेक्ट्रिसिटी नाही तर त्या चार्ज तरी कशा करणार हा प्रश्न होता. आणखीही एक गोष्ट बरी नव्हती आणि ती म्हणजे त्या दिवशी मजरूह यांना तापही होता. परंतु कसे कुणाला माहित पण सर्व काही सुरळीत झाले. लवकरच लाईट आले आणि मजरूह ताजेतवाने होत बाहेर आले. लेखक महाशयांचे व्यक्तिमत्त्व आकर्षक होते. ते विद्वान तर होतेच पण स्पष्टवक्तेही होते. संभाषणाच्या वेळीही ते शब्दप्रभू असल्याचे जाणवत होते.

मांडीवर पुस्तक ठेवून मजरूह त्यांच्या दिवाणखान्यात झोपले होते. लगेचच ते तोंड वगैरे धुऊन मुलाखतीसाठी आले. मुलाखतीचा काही भाग पुढीलप्रमाणे आहे -

प्रश्न : मजरूहसाब तुम्ही चित्रपटांसाठी खूप मोठ्या प्रमाणात काम केले आहे. तुमचे काय म्हणणे आहे ?

उत्तर : छे छे मी खूपच कमी गाणी लिहिली. गीतकार म्हणून मी खूपच कमी काम केले. ह्याचे कारण म्हणजे माझी चित्रपटाची (फिल्मी) दुनिया आणि वैचारिक (इल्मी) दुनिया यांमध्ये खूपच फरक होता.

खरंतर 'शहाजहान' चित्रपटात मी नौशाद यांच्यासह काम केले. मग यानंतर आम्हा दोघांमध्ये शकील यांना कसे स्थान मिळाले ? ह्याचे प्रमुख कारण म्हणजे मी एकाच वेळी दोन दरडींवर चालण्याचा प्रयत्न करित होतो.

मी 'प्रोग्रेसिव्ह रायटर्स असोसिएशन'चा सभासद झालो. त्या संदर्भातच मला तुरुंगाची हवाही खायला मिळाली. त्या वेळी श्री. मोरारजी देसाई हे मुंबई राज्याचे मुख्यमंत्री होते. मी नेहरूंच्या धोरणावर टीका केली होती आणि आपण कॉमनवेल्थमधून बाहेर पडले पाहिजे असे लिहिले होते. आपला देश कृषीप्रधान असल्यामुळे शेतीविषयक सुधारणांना प्राधान्य देणारे असे आपले धोरण असले पाहिजे, परंतु कॉमनवेल्थमधील, तसेच आपल्या देशातील भांडवलदार या धोरणाला विरोध करतील हे माहित होते. नेहरूंनी औद्योगीकरणाला पाठिंबा दिल्यामुळे ते तसेच घडले. त्यामुळे पाश्चिमात्य भांडवलदारांचे आपण जणू गुलामच बनलो ! त्यांच्यापुढे लोटांगण घातल्याचेच चित्र पुढे आले. असं का झालं ?

(मजरूह यांच्याबरोबर बोलताना मला आठवले की त्यांनी लिहिलेल्या 'अमन का झंडा इस धरतीपर किसने कहा लहराने ना पाये ? यह भी कोई हिटलर का है चेला, मार ले साथी, जाने ना पाये' ह्या त्या दोन ओळी होत्या, ज्यामुळे अधिकारी व्यक्ती दुखावल्या गेल्या होत्या. पण ह्यावर त्यांचे उस्ताद जिगर म्हणाले, 'काय बघा, स्वतःमध्ये मारण्याची हिंमत नाही आणि मारण्यासाठी साथीला आवाज देतोय.')

मी पं. नेहरूंवर टीका केली (ह्या संदर्भात मजरूहनी काही पर्शियन पंक्ती मला भाषांतर करून सांगितल्या. त्यांचा मतितार्थ असा की - जर तुमच्या पायाची पहिलीच वीट चुकीच्या रितीने लागली तर तुमचे बांधकाम अत्युच्च तारकासमूह सुरैय्यापर्यंत न पोहोचता ते ढासळून जाईल.)

पुढे ते म्हणाले - आपल्या स्वातंत्र्याला ५० वर्षे पूर्ण झाल्यावर मी काही आपल्या देशासाठी ज्ञानदीप लावू शकत नाही. ह्याचे कारण म्हणजे आता देशाची सत्ता चोर आणि बदमाशांच्या हातांत गेली आहे. हे असे लोक आहेत जे शहीदांचे रक्त आणि कफन विकत आहेत. गांधीजींनी आपल्याला हिंदुस्थान दिला पण ते चित्र आता हळूहळू बदलले आहे. आता हिंदुस्थान चोरांच्या हातात गेला आहे. आम्ही आमचे स्वातंत्र्य आणि पैसाही गमावून बसलो. आता आपण फक्त पश्चात्ताप करू शकतो. आपल्याला मोकळीक होती पण आता तीही आपण गमावून बसलो आहोत, विशेषतः आर्थिक दृष्टीकोनातून ! फक्त भेळपुरी खाण्यासारख्या क्षुद्र गोष्टींपुरते आपण आज्ञाद आहोत.

मी तर माझे मत लिहून मोकळा झालो होतो, त्यामुळे त्यांनी मला पोलीस स्टेशनमध्ये नेले. तिथले

पोलीस ऑफिसर म्हणाले, "तुम्ही जर माफी मागत असाल, तर मी तुम्हाला सोडून देईन." मी म्हटले, "मी कदापि माफी मागणार नाही." त्यानंतर तुरुंगात जेलर म्हणाला, "तुम्ही क्षमा मागितली तरीही आम्ही सर्व काही ठीक करू." मी म्हणालो, "मुळीच नाही. मी आता आणखी जोमाने लिहीन." अशा रितीने मला एक वर्ष आर्थर रोड तुरुंगात घालवावे लागले.

प्रश्न : खरंच का ? कुठले वर्ष होते ते ?

मजरुह : ही १९५० सालची गोष्ट आहे. आणि त्यानंतर म्हणाल तर, युपी, बिहार, कलकत्ता, अहमदाबाद, इ. ठिकाणी 'प्रोग्रेसिव्ह रायटर्स'च्या सभा होत असत, तसेच मुशायरे पण होते. या सर्वांमुळे मला नौशादसाहेबांकडे काम करता आले नाही. त्यांना तर त्यांच्याकडे पूर्ण वेळ गीतकार हवा होता, परंतु माझ्याकडे तेवढा वेळ नव्हता. त्यामुळे त्यांनी शकीलला आपल्याकडे घेतले. माझी शकीलबरोबर कुठलीही दुष्मनी नव्हती, त्यामुळे मी काही नाराज वगैरे झालो नाही. माझ्याकडे द्यायला वेळ नव्हता ही खरीतर माझीच समस्या होती.

परंतु एकाच वेळी दोन दगडांवर पाय ठेवून काम करण्याच्या माझ्या सवयीमुळे काय फायदा झाला माहित आहे का ? माझ्या चित्रपट गीतांमध्ये नव्या शब्दांची भर पडली. सनम, जानम, दिलबर, माशा अल्लाह, वल्लाह, बंदा नवाझ यांसारख्या शब्दांचा मी वापर केला. अशा प्रकारचे शब्द पूर्वी वापरले गेले नव्हते. आता मात्र ते सर्रास वापरले जातात. मी हे स्पष्टपणे तुमच्या रेकॉर्डसाठी बोलतोय. परंतु आमचे तथाकथित समीक्षक आमची भाशा जाणत नसूनही त्याबद्दल मत व्यक्त करतात, बरेवाईट ठरवतात. अलीकडेच एका पत्रकार परिषदेत मी त्यांना एक प्रश्न विचारला होता. मी म्हणालो की मी तुमच्या लेखणिला कमी लेखत नाही किंवा तुम्हाला अपमानित करण्याचीही माझी इच्छा नाही, परंतु मी एका शैक्षणिक पातळीवर तुम्हाला एक प्रश्न विचारू इच्छितो की तुम्ही माझ्या गीतांवर एवढी टीका टिप्पणी करता, तर तुमच्यापैकी किती जणांचे उर्दू किंवा हिंदीवर प्रभुत्व आहे ? टीकाकारांना आमच्या कामाबद्दल खरंच एवढी जाण आहे का ? अशी जाण नसताना आमच्या कामाबद्दल लिहिणे हा एक उपरोध तर आहेच पण आमचे नशीबही बलवत्तर नाही असेच म्हणावे लागेल.

(क्रमशः)

- माणक प्रेमचंद

('Yesterday's Melodies Today's Memories' या पुस्तकातून.)

NOTE: Among the many things India can be proud about is the wonderful music that was made in the Hindi cinema of yesteryear. Songs that touched (and still

touch) the hearts of many millions of people who understand Hindustani. No matter where we were, inside or outside the country, and whether we were old or young, rich or poor, fat or thin, there were songs that kept us enjoying them. Or making life more bearable, at the least. “Yesterday's Melodies Today's Memories” is a biographical salute to all the main singers, composers, and songwriters who put out these melodies, from the start in 1931, till about 1970.

Manek Premchand's second book was “Musical Moments From Hindi Films”, which celebrated 75 years of sound (and music) in Hindi Films. The author next wrote another music book called “Romancing The Song”, which traces the history and changing face of lyrics in Hindi Cinema, right from 1931 till now.

After that, he wrote a third of the biography of the santoor maestro Pandit Shiv Kumar Sharma, outlining in some details the great musician’s role in Hindi cinema, both as an instrumentalist and a composer.

His latest book “Talat Mahmood, The Velvet Voice” was released in May 2015. To buy his books, or otherwise write to the author, his email address is manekpremchand@gmail.com